

УДК 81'25(038)



Ганна Воронка,
аспірантка ВПІ НТУУ "КПІ"

Формування реєстру загального перекладного словника

Розглянуто дві важливі проблеми формування реєстру перекладного словника — визначення оптимальної кількості слів та вибір принципу розміщення слів у реєстрі. Досліджено праці українських, російських та німецьких лексикографів. Проаналізовано німецькі, українсько-німецькі та німецько-українські словники.

Ключові слова: загальний словник, перекладний словник, реєстр словника, лексикон, макроструктура словника.

Постановка проблеми. Робота укладача і редактора перекладного словника (ПС) має певну специфіку, що визначається особливостями довідкових видань як виду літератури. Нині, в умовах стрімкої інтенсифікації інформаційних потоків, перекладні словники мають оперативну реакцію на зміни як в інформаційному просторі загалом, так і в мові зокрема. Уже на етапі планування загального ПС перед редактором-лексикографом постає проблема формування реєстру майбутнього видання. Адже саме він є елементом, по-перше, важливим для зближення двох мов і культур, а по-друге, чутливим до змін у кожній з двох представлених мов та в спільному для них інформаційному просторі.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні оптимальної кількості слів у словнику, а також у визначенні принципу розміщення слів у реєстрі. Авторкою використано праці українських, російських та німецьких науковців. Проаналізовано німецькі, українсько-німецькі та німецько-українські словники. Теоретичними засадами послужили: гіпотеза лексикографічної параметризації загалом і принцип усереднення зокрема, виведені Ю. Карауловим, та основні принципи словникових макроструктур, запропоновані М. Шлефером.

В умовах сучасної науково-технічної революції зростає соціальна важливість ПС, оскільки вони фіксують сукупність знань, якими оперує суспільство, і виконують функцію трансляції знань між двома культурами.

Перекладний словник як інструмент для порозуміння двох культур відіграє важливу роль у системі міжкультурної комунікації. Як незамінний елемент цієї системи, такий словник розвиває та поглиблює:

- індивідуальні мовні вміння;
- точність слововживання;
- стилістичну точність;
- мовні знання нерідномовних мовців;
- мовну культуру;
- розуміння між представниками двох культур (міжкультурну компетентність) [6].

Міжкультурна компетентність (МК) передбачає здатність до успішної комунікації з представниками іншої культури, тобто здатність сприймати і розуміти специфічні поняття, ідеї, спосіб мислення, почуття та дії представників іншої культури під час взаємодії з ними. Набуття МК є важливою умовою успішного функціонування в сучасному багатокультурному суспільстві. Елементом зближення культур є реєстр загального перекладного словника, тому редактор

його формуванню має приділяти основну увагу. Передусім укладачам загального ПС потрібно вирішити проблему обсягу лексикону, тобто кількості слів у реєстрі словника.

На думку Ю. Караулова, мова повсякденного спілкування в умовах науково-технічної революції займає за своїм обсягом лише незначну частку в ряду термінологічних систем спеціальних наук. Якщо 30 тисяч слів літературної мови достатньо для ефективної культурно-соціальної комунікації, то кількість термінів у галузі лише органічної хімії — понад 300 тисяч [2]. Проте на сьогодні важко встановити межі між мовою повсякденного спілкування і лексикою наукових відкриттів, які стрімко входять у повсякденне життя.

Загальний словник великого обсягу зазвичай створюють, виходячи з таких міркувань:

- *мова* — засіб спілкування, за допомогою якого інформація від одного інтелекту передається іншому;
- *інтелект* — створений людиною віртуальний продукт, який фіксує всі зміни, що відбуваються у навколишньому середовищі, та впливає на ці зміни, створюючи нові умови існування людини в природі [3].

ПС — це насамперед інструмент, який допомагає перекладачеві-професіоналу точно зрозуміти письмові або усні іншомовні джерела та перекласти їх з мови оригіналу на іншу.

Обсяг реєстру (лексикону) в будь-якій мові зумовлюється такими чинниками:

1. Кількість нейронів у корі головного мозку людини приблизно однакова для всіх і не залежить від раси, національності тощо.
2. Кількість предметів, що оточують сучасну людину, однакова для всіх і не залежить від місця перебування людини на Землі, держави, в якій вона мешкає. Таким чином, кількість іменників в усіх сучасних мовах має бути однаковою.
3. Діяльність людини за її життя складається приблизно з однакової кількості рухів, думок, тих чи інших проблем, що виникають внаслідок цієї діяльності і які їй потрібно вирішати. Отже, кількість дієслів в усіх сучасних мовах має бути теж однаковою.
4. Для того, щоб передати враження від побаченого, описати вигляд предмета або дії істоти чи механізму, кількість прикметників, дієприкметників та інших частин мови теж має бути однаковою.

Виходячи з цих положень, лексикон будь-якої сучасної мови складається з майже однакової кількості слів і словос-

получень. Сучасна лексикографія вказує на середню кількість від 220 до 250 тисяч одиниць перекладу [4].

При цьому культурні смисли (слова-реалії) можна трактувати як кванти значень, які проявляються лише в контексті. Поєднуючись, вони утворюють якісно нове ціле, що має власні ознаки, які відрізняються від кожного окремо взятого компонента. Словникове значення позаконтекстне, не інтерактивне і статичне, а смисл контекстуально зумовлений, інтерактивний і динамічний. При цьому важко встановити межі перетікання одних смислів в інші й врахувати усю складну сукупність факторів, що беруть участь в їхньому формуванні [3].

Тому при побудові реєстру загального перекладного словника є сенс використовувати принцип усереднення, запропонований Ю. Карауловим. Хоча будь-яке використання приблизних величин має спричинити порушення точності, однак при побудові нових об'єктів із використанням дуже великої кількості даних усереднення виявляється не лише допустимим, а й неминучим, і, зрештою, призводить до більшої точності при цілісному сприйнятті об'єкта. У філології до прийому усереднення постійно звертаються діалектологи, він необхідний також у практиці вивчення іноземної мови при визначенні загальних контурів і найважливіших параметрів мови, що викладається (наприклад, "Hochdeutsch" як літературна, усереднена, німецька мова) [2].

Іншою важливою проблемою при формуванні реєстру є послідовність реєстрових слів, тобто тип макроструктури словника. Вона ґрунтується переважно на способі організації лем. З одного боку, йдеться про словесні одиниці, з іншого — про словоформи [6].

Лема у загальноживаній формі є етимомом або лексемою з предметної сфери словника. У словниках літературної мови загалом діє актуальна орфографічна норма для початкових форм реєстрових слів. Для змінюваних частин мови існує спеціальна норма запису. Для всіх словників, що у своїй об'єктній сфері мають враховувати варіанти реєстрового слова, важливим є рішення, який з варіантів взяти за основний; в історичних словниках — часто береться найновіша загальноживана форма, у діалектологічних — писемна унормована форма або найближча до неї словоформа. У новому виданні "Словника братів Грім" реєстр складається з найновіших загальноживаних форм, а в діалектологічних словниках — з відповідників, що є у літературній мові. Якщо у ній немає відповідної лексики, утворюється аналогічна до неї форма. У "Словнику землі Пфальц" відповідно введено до реєстру *ufschärre* за аналогією до літературного *aufschirren*, відсутнє в літературній мові *boofitzig* "помішати на чомусь" відповідно до орфографічної норми діалекту записано як *bofitzig*. У "Словнику землі Шлезвіг-Гольштайн" не наводяться літературні відповідники лем, а лише діалектні унормування. Реєстрові слова мають такий вигляд: GREP, а не GRIFF, FINSTER, а не FENSTER тощо [6].

Макроструктурне упорядкування реєстрових одиниць визначається певною алфавітною чи понятійною системою. За найпростішою формою кожне реєстрове слово знаходиться на відповідній йому алфавітній позиції. З технічних причин алфавітний макроструктурний упорядкувальний принцип може поліграфічно варіюватися. З одного боку, в інтересах наочності обирається зміщений вліво, позначений як алфавітний порядок подання лем з виділенням кожної статті. У цьому випадку всі реєстрові слова візуально здаються притиснутими першою літерою до уявної вертикальної лінії. З іншого, із міркувань економії місця і візуального виділення взаємопов'язаності сім'ї слів, на відміну від алфавітного обирається нішево-алфавітний порядок слів. У такому разі лема, за якою наводиться етимологічно залежна група слів, виділяється як головна, тоді як реєстр залежної

групи слів подається у нормальному алфавітному порядку [6]. Ця форма реєстру є найпоширенішою і найрозумілішою для користувачів.

На противагу простим алфавітним макроструктурам варто виділити тип макроструктури з основним алфавітом і багатьма різними субалфавітами. У таких гніздово-алфавітних структурах морфологічно пов'язані групи лексем подаються разом, як, наприклад, у "Швейцарському ідіотиконі". Головний реєстр — це прості лема. До цих лем та їхніх статей за гніздовим принципом у визначеному субалфавітному порядку приєднуються усі похідні слова й композиції з їхніми статтями. Отже, той, хто шукає слово SCHWARZERLE, має спочатку знайти в головному алфавіті слово ERLE, а потім у підпорядковано приєднаному гнізді — потрібне слово SCHWARZERLE. Алфавітний принцип "Швейцарського ідіотикону" ґрунтується на першочерговому сортуванні за приголосними реєстрових слів. Голосні враховуються у другу чергу при упорядкуванні однакових за складом приголосних лем. Отже, алфавітний реєстр виглядає так: LAIB, LAUB, LIB, LOB, LACHEN, LADEN або ERLE, ERLI, ORLI з відповідно приєднаними субалфавітами. У деяких словниках постає проблема доступу до гніздово-алфавітного порядку через те, що реєстр утворений з огляду не на сучасну звукову та писемну мову, а на історичні форми слів. У таких випадках під час пошуку слова слід звертатися до запропонованих додатково алфавітних реєстрових індексів, тобто до алфавітних перестановок [6]. Цей принцип подання реєстру є досить складним, оскільки використання виправдане лише для вузькоспеціалізованих довідкових видань.

Мікроструктурам зі звичайним правобіжним алфавітним упорядкуванням протиставляються так звані зворотні (інверсивні, ретроградні) лівобіжні алфавітні макроструктури. Зворотний алфавітний принцип передбачає сортування реєстрових слів за кінцем слова. Його перевага у тому, що спільносуфіксальні чи спільнокореневі слова подані дуже наочно, також можна простежити римовані співзвучності [6]. Проте для широкої читачької аудиторії такий реєстр використовувати не варто з огляду на складність його сприйняття.

Неалфавітні макроструктури застосовуються у візуальних словниках або словниках понять. Макроструктура статейної частини цих словників складається з понятійної піраміди, в якій кінцевому поняттю відповідає зображення або, відповідно, група понять (позначень). Наприклад, "Дуден. Візуальний словник" [5] є ієрархічною понятійною або, відповідно, предметною системою, на вершині якої стоять заголовки "Атом, космос, Земля", "Людина і соціум", "Природа як довкілля, сільське і лісове господарство", "Ремесла й виробництво". Група "Атом, космос, Земля" поділена на частини "Атом, I", "Атом, II", "Астрономія, I" тощо. Ці частини лематично пов'язані з малюнками, на яких зображені відповідні об'єкти, моделі, процеси. Через систему цифрових позначень частини малюнків пов'язані з відповідними поняттями. На малюнку "Атом, I" наявні такі зв'язки, як, наприклад, *Атомне ядро, Електрон, Атомна модель*.

Система поділу, застосована у Ф. Дорнзайфа в його "Німецькому словнику за групами понять", містить двадцять головних понять, які об'єднують тисячі підпорядкованих. Головними поняттями є: "1. Неорганічний світ. Матеріали; 2. Рослини. Тварини. Людина (Фізично); 3. Простір. Стан. Форма; 4. Розмір. Множина. Кількість. Ступінь; 5. Особа. Стосунки. Події; 6. Час; 7. Видимість. Світло. Колір. Звук. Температура. Вага. Агрегатний стан. Запах. Смак. 8. Переміщення. 9. Наміри і дії; 10. Відчуття; 11. Почуття. Афекти. Риси характеру; 12. Думки. 13. Знаки. Засоби. Мова; 14. Пи-

семність. Наука; 15. Мистецтво; 16. Суспільство. 17. Прилади. Техніка; 18. Економіка; 19. Право. Етика; 20. Релігія. Надприродне" [6].

В українському виданні "Візуальний словник. Шість європейських мов" [1] інформація подається в порядку, що просувається від загальної абстрагованої теми до конкретнішої, деталізованішої: тема — підтема — колонтитул — підтитул — ілюстрація — термін. Обсяг словника розділено на сімнадцять тем, від Астрономії до Спорту. Складні теми додатково поділені на підтеми. Наприклад: тема Земля поділяється на Географію, Геологію, Метеорологію та Довкілля.

Основні питання поняттєво-систематичного структурування словника торкаються статусу і походження поняттєвої системи. Раніше прийняту природність, тобто універсальність, поняттєвого маркування світу не варто засвідчувати відповідною системою. Очевидно, що ці поняттєві піраміди відображають більше соціально-культурні знання, предметні і тематичні дані, ніж внутрішньомовну організацію. Ці значення виявляються при порівнянні різних поняттєвих пірамід.

Отже, загальний перекладний словник великого обсягу — це не лише лінгвістичне відображення сучасного йому стану мови, а й інструмент соціальної комунікації. Оскільки перекладний словник виконує функцію зближення культур, то під час формування реєстру такого словника важливо враховувати принцип усереднення, а також обирати оптимальний спосіб розміщення слів у реєстрі відповідно до специфіки та читацької аудиторії майбутнього видання. Особливості структури та реєстру притаманні візуальним словникам, що й зумовлює деяку складність їхньої редакторської підготовки.

Пропонована тема вимагає подальших досліджень, особливо плідним з наукової і практичної точки зору є порівняльний аналіз українських та німецьких видань, виявлення принципів, важливих для укладання українсько-німецьких та німецько-українських словників.

Список використаної літератури

1. *Візуальний словник. Шість іноземних мов* / [уклад. В. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2008.
2. *Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка* / Ю. Н. Караулов ; АН СССР, Ин-т языкознания. — М. : Наука, 1981.
3. *Леонтович О. А. Культурные значения и смыслы: лексикографический аспект* / О. А. Леонтович // Современная лексикография : глобальные проблемы и национальные решения : материалы VII Междунар. школы-семинара, Иваново, 12—14 сент. 2007 г. — Иваново, 2007. — С. 20—22.
4. *Німецько-український словник. Українсько-німецький словник : 250 000 + 220 000 : 470 000 од. пер.* / [уклад. В. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2012. — XIV, 1567 с.
5. *Duden. Bildwörterbuch der deutschen Sprache, 5. A.* — Mannheim : Duden Verlag, 1999. — 671, 111 S.
6. *Schlaefer M. Lexikologie und Lexikographie. Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher* / Michael Schlaefer. — Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2002. — 200 s.

В статье рассматриваются две важные проблемы формирования реестра переводного словаря — определение оптимального количества слов и выбор принципа размещения слов в реестре. Исследованы труды не только украинских и русских авторов, но и немецких лексикографов. Проанализированы немецкие, украинско-немецкие и немецко-украинские словари.

The article is devoted to the analysis of two important problems of glossary forming of the translated dictionary — determining the optimal amount of words in a dictionary and choice of principle of placing words in a glossary. In Labors have been studied not only the Ukrainian and Russian authors but also German lexicographers. The German, Ukrainian-German and German-Ukrainian dictionaries have been analyzed as well.

Надійшла в редакцію 25 листопада 2013 року